

Algunes cales a la història política de la Grècia del segle IV

per MONTSERRAT ROS i JOAQUIM VIAPLANA

El tomb del segle v marcà per a les ciutats gregues el principi del seu ocàs inevitable. Estats petits i mancats de recursos abundants, les ciutats gregues no havien pogut suportar l'esforç que requeria una guerra tan intensa i de tan llarga durada com la del Peloponès. Atenes i Esparta, les primeres potències de Grècia, hi havien anat — explica Tucídides — amb la plenitud de tota llur potència; les altres ciutats s'havien anat adherint a un o a l'altre bàndol, d'acord amb les seves preferències o bé forçades per les circumstàncies, però el cert és que cap no restà completament al marge d'aquell conflicte. Llevat d'escasses treves, durant trenta anys s'havien batut en una guerra oberta amb aliances i contraaliances, amb èxits i fracassos parcials, amb incursions i saqueigs. I quan, l'any 404, la guerra arribà a la seva fi, un esgotament total caracteritzava, sense excepció, totes les ciutats gregues. Hi hagué, és cert, vencedors i vençuts, però només en aparença. L'estat de debilitat en què quedaren els uns i els altres indicava clarament fins a quin punt aquella guerra no havia tingut uns vencedors efectius; i aquesta debilitat es manifestava de maneres ben diverses. L'equilibri interior que les institucions proporcionaven a cada un dels Estats grecs fou sacsejat violentament quan aquestes institucions es ressentiren d'una prova massa dura; acabada la guerra, ni les democràcies assoliren mai més l'estabilitat de la centúria anterior, ni tampoc les oligarquies no aconseguiren d'obtenir novament aquella estructura monolítica que les havia caracteritzades i que les feia operants. Així mateix, també l'estructura social s'havia modificat al llarg de la guerra; la ruïna dels petits propietaris havia dipositat bona part de les propietats agràries en mans dels rics, i aquells passaren a incrementar el nombre abundant de proletaris urbans que la falta de feina retenia en la misèria més abjecta. L'economia — sana durant el segle v — també havia empitjorat notablement; la producció agrícola i industrial — que havia minvat durant la guerra — es revifà molt aviat gràcies a l'abundància de mans vagaroses i, especialment, per la implantació de mètodes nous que fan pensar ja en els capitalistes: banques, grans factories industrials... Però, això no obstant, les condicions del mercat ja no eren les mateixes d'abans, i els productes grecs ja no tenien tan fàcil sortida: d'on el desequilibri de la balança de pagaments sempre en perjudici de les ciutats gregues.

En aquestes condicions s'inicia el segle iv. Però l'esgotament, la debilitat en la qual es trobaven no fou prou per a determinar que els Estats grecs canviessin de política. Esparta, la vencedora, tot i haver enarborat la bandera de l'allibe-

rament dels pobles grecs contra l'imperialisme atenès, no desplegà una política de respecte ni d'integració. L'autonomia que Esparta defensava per a les altres ciutats gregues no era sinó una manera d'evitar dissimuladament possibles coalicions que haurien estat un obstacle a la seva posició hegemònica. I quan per consolidar aquesta política portà massa enllà les coses i violà la integritat dels altres Estats, veié com s'aixecava en contra d'ella tot l'odi que la seva victòria comportava: ja Tucídides havia profetitzat que el canvi de mans del poder aniria acompanyat d'un canvi de front de les simpaties. Finalment, el fet de recórrer a Pèrsia, la tradicional enemiga comuna, mostrà la feblesa del poder d'Esparta, així com el fracàs de la seva política i la fugacitat de la seva pretesa hegemonia.

Atenes, d'altra banda, encara no havia perdut l'esperança de reconstruir el seu Imperi i de venjar-se d'Esparta; i aquesta esperança determinà el nord de la seva política. Gràcies als errors d'Esparta i a les constants de la política grega, Atenes pogué, un cop alliberada del jou espartà, esdevenir l'ànima de l'oposició als lacedemonis. Ajudada, ara, per aquells que havien estat aliats d'Esparta, especialment per Tebes i per Corint, anà restablint gradualment la seva posició anterior. La reconstrucció de les muralles, així com la reorganització d'una nova esquadra, li permeté d'hostilitzar Esparta; això no obstant, Atenes no es podia imposar de nou.

Tebes, finalment, la tercera potència de Grècia, havia crescut, de primer, sota la protecció d'Atenes i, després, aprofitant-se de la rivalitat que enfrontava aquesta ciutat amb Esparta. Havent aconseguit la unificació de la Beòcia sota la seva direcció, Tebes comptà amb cabdills singulars que posaren en dificultats les dues grans potències tradicionals. Però la seva hegemonia meteòrica, esfondrada a la mort d'Epaminondas, indica també fins a quin punt no era sinó una altra potència feble internament i incapaç, doncs, d'unir les ciutats gregues amb uns vincles sòlids i respectuosos alhora.

Només Macedònia, aïllada del món grec, veia créixer cada dia el seu vigor lluny del desgast que suposaven les constants rivalitats que atuien els Estats grecs pròpiament dits. Obrir-se pas a les costes marítimes, obtenir la condició de grega com qualsevol altra regió i arribar a intervenir plenament en els conflictes grecs eren les tres finalitats de la política macedònica. Aquestes ambicions foren satisfetes per un home de grans dots: Filip II. Aprofitant l'estat de descomposició interior de les potències gregues, Macedònia aconseguí, amb habilitat diplomàtica, amb intrigues i amb subornaments, un lloc privilegiat en el marc de la política grega. I a la fi tot Grècia caigué sota el seu jou unificador després de la decisiva batalla de Queronea, on, en un intent desesperat de mantenir llur independència, els Estats grecs havien presentat un front comú. Era, però, ja massa tard per a qualsevol resistència individual o comuna; la comunitat grega havia perdut per sempre la seva llibertat.

I

ESPARTA: FRACÀS D'UNA HEGEMONIA

La situació hegemònica d'Esparta en acabar la guerra del Peloponès és realment indiscutible. Comptava, si més no els primers anys de la postguerra, amb el respecte de la majoria dels Estats grecs, amb l'aquiescència de Pèrsia i amb

una esquadra considerable, botí, en bona part, de la rendició d'Atenes. Condicions tan favorables per a imperar durant llarg temps sobre la resta dels Estats hel·lènics, mai no les havia arribat a tenir Atenes, ni en el zenit del seu poder. Però, malgrat aquesta posició política avantatjosa, Esparta no aconseguí de mantenir la seva hegemonia més enllà d'una trentena d'anys, en el transcurs dels quals cada cop s'anava preveient més la seva caiguda inevitable. Les lluites que mantingué en defensa de les poblacions gregues d'Àsia Menor no solament provocaren la ruptura amb els perses sinó que també oferiren als antics aliats i a la mateixa Atenes una ocasió propícia per a organitzar la primera Lliga contra l'hegemonia espartana. La victòria que Agesilau aconseguí a Beòcia fou poc important comparada amb la derrota naval infligida per Cleó a l'esquadra lacedemònia, prop de Cnidos. El poder d'Esparta començava a declinar i s'hauria eclipsat del tot amb la guerra de Corint si no hagués estat per la Pau del Rei, constatació evident de la seva incapacitat per a mantenir la situació. La desfeta de l'esquadra espartana a Naxos fou el precedent de la batalla de Leuctra, on Tebes imposà a la mateixa Esparta, bé que per poc temps, el jou efímer de la seva potència.

Però una anàlisi dels fets, per poc seriosa que sigui, ens fa veure que les causes d'aquest fracàs hegemònic eren més aviat de naturalesa interior que no pas exterior. Les condicions internacionals eren, com ja hem dit, realment immillorables per a desplegar una política hegemònica durant llargs anys. Però els temps cada vegada feien més difícils les possibilitats d'un Estat-Ciutat com eren les polis gregues. L'individualisme creixent, fruit en bona part de l'escepticisme general que es produí després de la guerra del Peloponès, així com l'impuls comercial, amb l'esforç per a obrir nous horitzons, constitueixen dos indicis claríssims de la marxa del món hel·lènic cap a noves solucions polítiques. Però és cert també que Esparta havia sortit del conflicte bèl·lic amb una autoritat extraordinària, superior a la que mai hagués pogut tenir cap altre Estat grec. Ella, en efecte, havia lluitat sota la bandera de la llibertat de les ciutats hel·lèniques contra l'imperialisme atenès. La seva situació era, doncs, immillorable per a reunir al seu voltant, amb nexes estables, la totalitat de les Ciutats-Estats que constituïen la Grècia del segle iv. Però, tot i això, aquestes condicions externes no anaven acompanyades de les condicions internes indispensables per a dur a terme una política tan ambiciosa. Les institucions polítiques d'Esparta havien variat poquíssim d'ençà que foren instaurades per Licurg a mitjan segle vii. Però aquestes institucions,¹ que havien assegurat a la ciutat una continuïtat i una estabilitat política extraordinària durant dos segles i mig, sofriren, amb el canvi de les circumstàncies, una profunda i aguda crisi. Tot el sistema s'havia aguantat fins aleshores en un difícil equilibri entre els diferents organismes de poder, equilibri que la guerra del Peloponès havia deteriorat considerablement. La monarquia, compartida per dues famílies, tenia en temps de pau poques atribucions: atenia els problemes familiars i religiosos, representava la ciutat davant dels déus en els sacrificis solemnes, però els problemes administratius i financers escapaven del seu abast, així com l'exercici de la política exterior; malgrat això, però, si els dos monarques arribaven a un acord, la seva opinió s'imposava sovint

1. Per a les institucions espartanes i la seva evolució, és interessant de consultar l'obra de K. M. T. CHRIMES: *Ancient Sparta*, Manchester

University Press, 1949. Com a síntesi breu, vegeu J. ELLUL: *Histoire des Institutions*, t. I, París, P. U. F., 1958, p. 135 i ss.

en tots els ordres per la força del seu prestigi. I en aquest cas el terreny que generalment trepitjaven era el dels èfors, els quals tenien al seu càrrec la política interior i, de manera especial, els afers d'ordre administratiu i financer; per això els èfors eren els més interessats a mantenir en perpètua discòrdia els dos monarques, a fi de conservar totalment el seu poder. D'altra banda, els reis, aprofitant la difícil situació social dels periecs i dels hilots, feren sovint causa comuna amb ells, oposant-se als èfors, jutges ordinaris d'aquells i els seus majors enemics. L'empresa, iniciada inútilment per Cleòmenes I, fou continuada per Pausànias, amb la promesa de retornar la llibertat i els drets als hilots. D'aquestes tensions entre els reis i els èfors, se'n beneficiaren els generals vencedors, els quals rebien el nomenament i la missió dels èfors, bé que a l'armada depenien del rei; així fou com les seves atribucions s'ampliaren considerablement, fins a arribar a comptar com un nou òrgan institucional. Durant la guerra del Peloponès, Gilip i Bràsidas aconseguiren d'actuar amb una autonomia i una llibertat realment extraordinàries. I, acabada la guerra, Lisandre, el general victoriós, navarc de l'armada, havia assolit una autoritat total. D'ell fou la decisió d'establir les decarquies sota la direcció d'un harmosta, i aquests harmostes, reclutats entre els seus partidaris, consideraren Lisandre amo absolut de la situació. Fent ús del seu poder, Lisandre posava de manifest la debilitat de les institucions espartanes i entrava en conflicte amb elles; aquest conflicte durà fins que el rei Pausànias aconseguí de fer valer el seu criteri i de restablir l'antiga estructura democràtica, malgrat els continus intents i les intrigues de Lisandre per a imposar-se de nou.

No cal dir com aquestes diferències dificultaven la política intel·ligent i coherent que aleshores Esparta necessitava. D'altra banda, a aquests factors se sumava un altre no pas poc important: la Gerúsia, el Consell dels vells, que tenia un paper decisiu en la vida pública d'Esparta; aquest Consell determinava els projectes que s'havien de presentar a l'assemblea, la justícia dels casos criminals i, molt especialment, la direcció de la política exterior. Però, essent els seus membres elegits entre homes de més de seixanta anys, la Gerúsia tenia totes les característiques de les institucions senils: conservadorisme, manca d'imaginació, incapacitat de programació, defectes que es feren més acusats quan Esparta passà de dirigir una coalició de defensa a governar un Estat imperial. Però, tant com l'anacronisme de les institucions també debilitava Esparta la seva organització social que la feia viure com asseguda damunt un polvorí. Aquesta organització, que tampoc no havia sofert gaires modificacions en el decurs dels anys, experimentà uns canvis sobtats al llarg de la darrera dècada del segle v. Vencedora Esparta de la guerra del Peloponès, es convertí en el centre receptor de totes les riqueses aconseguides com a botí per les tropes victorioses. La gran afluència de béns i de diners alterà totalment l'estructura econòmica de la ciutat, així com també la seva organització social. Les clerquies, o parcelles agràries que l'Estat adjudicava a cada un dels seus ciutadans de manera permanent i intransferible, poden ser ara alienades en vida o per testament. El resultat fou l'acumulació de les propietats agràries — el fonament de l'economia espartana — en un nombre reduït de mans, amb el consegüent empobriment de tots aquells que no havien pogut fer front al canvi de situació que l'abundància de riqueses comportava. I, de la pèrdua de béns, se'n derivà necessàriament la pèrdua de drets: els qui abans formaven part de la classe dels "iguals" ara passaren a incrementar la classe dels "inferiors" i compartiren totes les rancúnies dels periecs i dels hilots. Aquests últims continuen en les con-

dicions precàries de sempre: autèntics serfs de la gleba, desposseïts dels drets de ciutadà, constituïen la població laboral de l'Esparta del moment. Les condicions no podien ser més idònies per a engendrar contínues revolucions. Ja Tucídides ens parla de la revolta dels hilots i els periecs que sacsejà Esparta l'any 464.² A més, la crisi econòmica del segle iv acaba d'afavorir els moviments de rebel·lió social contra les estructures vigents: en són exemple la conspiració de l'any 396, encapçalada per Cinadó, i la rebel·lió dels hilots i els periecs, l'any 371. D'altra banda, la incapacitat tradicional d'Esparta per a la tècnica marina li dificultava el domini del mar, domini decisiu en la vida política de les ciutats gregues. I, encara que, a les darreries de la guerra del Peloponès, aconseguí formar una esquadra que, a les ordres de Lisandre, obtingué l'èxit definitiu d'Egos-pòtams amb la captura de més de cent cinquanta naus ateneses, i que, per les circumstàncies polítiques d'Atenes de l'any 405, Esparta incrementà la seva esquadra gairebé amb la totalitat de navilis atenesos, a partir del moment en què Atenes aparegué de nou en el mar, l'esquadra espartana tornà a mostrar la seva incapacitat. La victòria de Conó a Cnidos, l'any 394, significà el primer pas cap a la nova pèrdua del domini marítim espartà, que quedà totalment arruïnat a Naxos, on la seva esquadra sofrí una terrible desfeta. Finalment, seria inútil de buscar en la política espartana una voluntat clara de panhellenisme; allò que realment movia Esparta era el desig de mantenir l'Hèllade d'alguna manera sotmesa al seu jou imperialista. La unificació de Grècia no fou pas un fruit de la política espartana, sinó de la de Filip de Macedònia. Esparta s'hauria pogut fer càrrec del doble problema que suposava posar ordre en el món grec, desfet per una guerra massa llarga, i afrontar, d'altra banda, el perill de l'Imperi persa, l'enemic comú, que, encara que malmès, era capaç de crear conflictes a les ciutats gregues d'Àsia Menor. Lluny d'això, Esparta practicà la més equivocada de les polítiques: la de la disgregació i el medisme. La Pau del Rei, que seguí a la guerra de Corint, significà la consumació d'aquesta política: autonomia per a totes les ciutats hel·lèniques i garantia per al Rei de la realització d'aquest acord sota la vigilància d'Esparta; i a canvi d'això les ciutats gregues d'Àsia Menor passaven a dependre dels medes. Naturalment, el principi d'autonomia, és a dir, el dret de cada ciutat de disposar lliurement d'ella mateixa, era una manera airosa d'eliminar les Lligues d'Atenes i de Beòcia. Esparta tornava a ésser la ciutat que més es beneficiava d'aquest acord, ja que li permetia de continuar la seva política de control sobre totes les ciutats gregues. Però, per poder seguir essent la potència hegemònica, Esparta lliurava les ciutats hel·lèniques d'Àsia a mans dels bàrbars. El retorn a la Pau del Rei, l'any 371, suposava la reincidència en les mateixes equivocacions, ara, però, sense la pressió del Rei persa i d'acord amb Atenes, que s'havia convençut de la seva impotència per a sotmetre Esparta. Les discòrdies amb Tebes que aquest tractat produí portaren a la batalla de Leuctra, on Esparta perdé definitivament una hegemonia sens dubte superior a les seves possibilitats internes.

2. Cf. Tucídides, I, 101.

II

ATENES: L'INÚTIL ESFORÇ PER A RECONSTRUIR L'IMPERI

La ciutat d'Atenes havia estat la gran perdedora de la guerra del Peloponès, i per tal de no veure la seva pròpia destrucció havia hagut de suportar les "benèvoles" condicions dels lacedemonis: no solament l'enderrocament dels murs, la renúncia a l'Imperi i la pèrdua de l'esquadra, sinó també la seva reincorporació a la Lliga peloponèsica, que Esparta dirigia. I, per si això fos poc, encara hagué de consentir, submissa, a totes les velleïtats de Lisandre que, embriac de la seva victòria, es proposava de reduir Atenes d'una manera permanent. La instauració del govern dels Deu, primer, i la dels Trenta, després, significava el retorn a les formes oligàrquiques de poder que, a criteri de Lisandre, eren més manipulables per a Esparta, que no pas les formes democràtiques. El recolzament d'aquests governs antipopulars també havia de córrer, naturalment, a càrrec dels espartans, la qual cosa significava la presència d'una organització lacedemònia a la mateixa ciutat. L'any de la postguerra representà, doncs, un flagell terrible per a Atenes, com si la mateixa guerra no ho hagués estat encara prou: persecucions, processos i execucions eren corrents cada dia. Però, gràcies a les diferències sorgides entre Lisandre i el rei Pausànias, fou possible una restauració de la democràcia que significà per als atenesos l'eliminació de la tirania i l'esperança de reconstruir l'Imperi. Des d'aquest moment, la tardor del 403, fins a la derrota de Queronea, l'estiu del 338, la història d'Atenes anà presidida d'un inesgotable esforç per a reorganitzar l'Imperi perdut. La polis considerava que, amb aquesta empresa, es jugava el seu futur, i que sense l'Imperi la ciutat no recobriria mai més la seva antiga puixança. Però els polítics atenesos també s'adonaven que era la lluita contra l'hegemonia espartana l'únic camí vàlid per a aconseguir llur projecte. La guerra de Corint, amb l'aliança antiespartana de Tebes, Atenes, Corint i Argos, oferia una ocasió propícia per a refer l'Imperi atenès a la Tràcia i al Bòsfor, i per a obtenir l'adhesió d'altres ciutats gregues de l'Àsia, però la Pau del Rei no ho havia de permetre.

A rel de la guerra d'independència tebana, Atenes intentà la creació d'una segona Lliga marítima, inicialment amb aquelles ciutats amb les quals havia firmat anteriorment tractats de pau particulars: Quios, Metilemne, Rodes, Metimne i Bizanci. Durant l'estiu del 375, ingressaren a la Lliga la Calcídica i l'illa d'Eubea i algunes ciutats gregues de la costa tràcia. Però no fou sinó una realitat efímera: els esforços d'Atenes per a instaurar colons a les ciutats adherides, per a recuperar posicions perdudes o per a incloure a la Lliga nous membres provocaren la formació d'aliances contra els atenesos, els quals perderen en la lluita bona part dels seus antics aliats. Després de la batalla de Mantinea, els Estats grecs, incapaços de continuar la lluita entre ells, acordaren una pau general. Però era ja massa tard per a Atenes: desfeta econòmicament, hagué d'acceptar com un fet la dissolució de la segona Lliga ja que no podia enviar ajuda en diners a la seva armada. Després de l'any 355, l'Imperi atenès no comptava sinó amb les Cíclades i amb alguna població del Quersonès que li asseguraren per uns anys la ruta comercial del mar Negre. L'Imperi atenès s'havia dissolt definitivament; els atenesos del segle iv havien donat un exemple de continuïtat polí-

tica a la posterioritat, per tal com convingueren amb llurs avantpassats que la seva única llibertat només es trobava en l'Imperi. ¿Hi havia, però, alguna altra sortida per a l'Atenes d'aquest moment?

A més d'una desfeta política, la guerra del Peloponès significà també per a Atenes un gran desastre en el pla econòmic i social. Al camp, la propietat s'havia tornat a concentrar en mans de grans terratinents. No podia ser d'altra manera: la pèrdua de les collites durant la guerra i l'augment dels preus, després, havien arruïnat els petits propietaris rurals, que, per mitjà d'hipoteques i préstecs anaren caient a mans d'especuladors; i d'altra banda, a la ciutat, la població humil vivia en la misèria més abjecta. La paralització econòmica, conseqüència inevitable de la guerra, havia crescut extraordinàriament al llarg del curs bèl·lic i a causa de la derrota final de la ciutat: les naus mercants ja no acudien al Pireu amb aquella freqüència d'altre temps, de quan Atenes encara era el centre comercial del món grec; i molts rics carregaments es perdien a mans dels enemics o de la pirateria.³ Privada del seu comerç i plena d'impostos per a mantenir la guerra, la petita indústria de la ciutat havia anat minvant progressivament, i la falta de feina deixava sense ocupació bona part del poble, que vivia miserablement. En aquestes circumstàncies, s'imposà a la ciutat, amb la protecció de les forces invasores, el domini oligàrquic. En forma dels Deu, inicialment, i dels Trenta, més tard, els poderosos intentaren posar Atenes sota el seu jou. I si bé el projecte de negar el dret de ciutadania a aquells que no disposessin de propietats no arribà a ser dut a terme, expressava clarament l'abast de les pretensions oligàrquiques. D'altra banda, però, la conquesta del castell de File significava l'inici d'una operació que aconseguiria la caiguda del Pireu sota les forces democràtiques, dirigides per Trasíbul. Els conflictes interns d'Esparta, ara entre Lisandre i Pausànias, confirmaren la victòria, i la democràcia fou novament restaurada. Aquesta operació havia estat, és cert, recolzada per les masses populars — bàsicament ciutadanes — però els capdavanters eren els petits industrials i comerciants desitjosos de tornar a una estructura política que tan avantatjosa havia estat per a ells. Més que un enfrontament ideològic, Atenes acabava d'assistir a un encarament d'interessos i de classes.⁴

La indignació que despertaren als perses les intervencions d'Esparta a l'Àsia — primer amb l'expedició dels Deu Mil i després amb les campanyes d'Agésilau — es convertí en un torrent d'or per a Atenes. Convençuda Pèrsia que les seves victòries s'obtenien no pas en el camp de batalla, sinó en el diplomàtic, decantà sobre Atenes els favors que fins aleshores havia prodigat a Esparta. D'acord amb aquesta política, els perses organitzaren també una esquadra que, sota les ordres de Conó, venjà contra els espartans la derrota d'Egos-pòtams, alhora que potenciava la reconstrucció de les muralles d'Atenes. Els atenesos podien concebre alguna esperança. El colapso econòmic general que presidí la postguerra anava deixant pas a una activitat progressiva, ara cada cop més estimulada per una mena de capitalisme. Les banques, els grans industrials, comencen a emmagatzemar riqueses; al camp, els grans propietaris, amb una explotació més sistemàtica i racional, posen les bases de notables fortunes. Però, malgrat això, la

3. Sobre les causes de la crisi socio-econòmica de la postguerra, cf. ROSTOVZEFF: *Historia económica del mundo helenístico*, trad. de F.-J. Presedo Velo, Madrid, Espasa-Calpe, S. A., 1967, volum I, p. 84 i ss.

4. Cf. la primera part de l'obra de C. Mossé: *La fin de la Démocratie Athénienne*, Paris, P. U. F., 1962.

crisi continua per als més indigents: la pobresa no solament persisteix sinó que fins i tot augmenta. La falta de feina no és solucionada. També al camp, però bàsicament a la ciutat, el treball dels esclaus ha substituït gradualment el d'homes lliures. El comerç ofereix algunes sortides, però ni el quincallaire ni el marxant no poden fer diners, per tal com han de competir entre ells pels carrers i les places públiques de la ciutat. D'altra banda, si bé és rigorosament cert que el treball era escassíssim, no ho és menys que no tothom estava disposat a treballar: durant massa anys d'abundància el treball havia estat pensat per als esclaus i no per als lliures. Eren molts els qui consideraven que pertocava a l'Estat de proporcionar-los els mitjans necessaris per a viure honorablement, i que, mentre no ho fés, havien de viure a costa d'ell. Aquesta mena de gent subsistia gràcies als donatius que l'Estat preveia per als indigents, assistia als espectacles públics gratuïtament, es passejava, de sol a sol, per les places i carrers de la ciutat, i anava a les assemblees amb dret de veu i vot. I és que la democràcia podia satisfer llurs interessos i conveniències; d'aquí era d'on provenia el general assentiment i respecte envers el sistema de govern imperant. Els pobres, concretament, asseguraven, amb la seva majoria, la subvenció estatal que, bé que petita, proporcionava moltes esperances; la gratuïtat dels espectacles públics, d'altra banda, defensada pels desvagats, els permetia de poder oblidar per uns moments la seva situació present. Els rics, per la seva banda, sabien que la democràcia els preservava dels excessos en els quals incorrien sovint els pobres de les altres ciutats. Les subvencions als desafortunats provenien, és cert, de llurs recursos, però ho preferien a qualsevol revolta popular. A més, l'assemblea rarament s'oposava a les seves empreses comercials, les quals els suposaven ingressos notables per a llurs fortunes. D'aquesta manera el govern democràtic havia aconseguit un equilibri interior que, sense eliminar les diferències socials, mantenia la ciutat en plena pau interna. Però difícilment s'hauria conservat aquest equilibri de no viure en el cor dels pobres l'esperança de refer la seva situació amb la reconstrucció de l'Imperi. Clau de volta de l'organització econòmico-social de tota l'època anterior, l'Imperi significava per a ells, com ho havia significat per als seus avantpassats, la possibilitat d'obtenir terres de conreu com a cleruquies i feina burocràtica en una organització extraordinàriament centralitzada. Els rics, al seu torn, també participaven, pel que es refereix a l'Imperi, de les mateixes esperances. Per a ells l'Imperi significava la certesa d'un mercat exterior, capaç d'absorbir els productes manufacturats i d'aprovisionar-los de les matèries primes necessàries per a l'elaboració industrial. I aquest mercat era indispensable per al comerç atenès, si tenim en compte que la majoria de les ciutats que havien estat clientes ordinàries d'Atenes s'havien anat emancipant econòmicament al llarg dels darrers anys, recorrent a d'altres centres comercials o bé desenvolupant elles mateixes petites indústries. Pobres i rics, en definitiva, estaven interessats, doncs, en l'empresa de l'Imperi, que al marge dels avantatges específics de cada classe podia aportar a la ciutat un riu d'or en concepte de tributs i unes plataformes segures per a l'adquisició del blat, producte bàsic del qual Atenes, com la resta de Grècia, estava mancada. Aquest impuls col·lectiu es transformà en les empreses navals dels anys 389-388. Comandada per Trasíbul, l'esquadra atenesa aconseguí resultats esplèndids, en el seu periple per les aigües de l'Egeu. L'expedició, que es dirigia inicialment a les ciutats de la Tràcia i del Bòsfor, fou continuada, per l'estímul de l'èxit obtingut, contra les illes de l'Egeu i contra les ciutats gregues de l'Àsia Menor

fins a Halicarnàs. Un conveni de recíproca aliança defensiva i ofensiva fou el resultat oficial d'aquella expedició que havia assolit per a Atenes, de tots els nous aliats, una duana federal d'exportació i importació, al marge del restabliment de l'antic dret de peatge sobre tot el comerç del mar Negre, obtingut de les noves aliades de l'Estret. Així, posades les bases de l'Imperi, l'hostilitat d'Esparta i els recels de Pèrsia s'uniren per imposar la Pau del Rei,⁵ que suposava un nou fre per als impulsos expansionistes d'Atenes. Amb l'acord de conservar l'autonomia de totes les ciutats hellèniques, Atenes quedava novament reduïda a l'Àtica sota la vigilància d'Esparta que, tot garantint davant el Rei el compliment del tractat, es convertí de nou en l'àrbitre de la situació — si bé per poc temps. L'aliança escandalosa dels lacedemonis i els perses determinà ràpidament la formació de noves organitzacions de resistència entre les diferents ciutats, massa coneixedores, per pròpia experiència, de quina mena d'autonomia els reservaven Esparta i el Rei. Quios, Mitilemne, Metimne i Bizanci foren les primeres a concloure entre elles una aliança formal que Esparta hagué de suportar, incapaç internament de mantenir la situació. Aquestes aliances incipients, Atenes les aprofità — tenaç en el seu projecte imperialista — per a reunir la Conferència de ciutats que acordà una nova aliança: la segona Lliga marítima. Durant l'any 378 i a redós dels fets de Cadmea, esdevinguts l'any anterior, Aristòtil presentà a l'assemblea el decret de creació de la segona Confederació marítima, que fou ratificada per votació popular. Atenes tenia el pas obert a una nova fase imperial, que per a ella havia d'ésser l'última.

Aquesta Confederació no tenia, però, les mateixes característiques que l'anterior. Els aliats, escarmentats dels abusos en què havia incorregut Atenes durant la primera Lliga marítima, tingueren bona cura de perfilar la finalitat de la Lliga i el sistema de relacions entre ells. Decidits a alliberar-se del jou odiós d'Esparta, els confederats no estaven disposats a caure sota el d'Atenes, per a ells no menys odiós. Per això exigien per a totes les ciutats confederades, ja fossin grans o petites, el dret a l'autonomia i a la llibertat, així com el dret de veu i vot en les sessions del Consell directiu de la Confederació. Atenes, a més, es comprometia formalment a abstenir-se d'installar noves cleruquies a les ciutats aliades, i s'obligava a pagar, com totes les altres ciutats, el tribut federal. Amb tot, unes condicions tan poc avantatjoses no eximien Atenes de la necessitat de reorganitzar la seva esquadra per a resoldre les noves necessitats. S'havien convertit en passat els temps en què els mateixos ciutadans formaven les files de l'exèrcit atenès quan calia defensar la ciutat o dur-la a noves conquestes. Ara el gros de les forces ateneses eren soldats mercenaris, i els ciutadans que s'hi incorporaven ho feien per cobrar una soldada. Això feia encara més precària la realitat del segon Imperi. La ciutat, que havia de pagar unes despeses extraordinàries per a mantenir les forces mercenàries, a causa de l'especial estructura sociològica d'Atenes, no tenia altra solució que la d'augmentar constantment els tributs de la classe adinerada.⁶ I aquesta classe, que ja pagava en forma d'impostos un preu molt elevat per a mantenir l'estabilitat interior, molt aviat començà a pensar que li era poc rendable el sosteniment d'un Imperi, en el qual

5. Sobre la política exterior de la democràcia al llarg d'aquests anys, cf. P. CLOCHÉ: *La Démocratie Athénienne*, París, P. U. F., 1951.

6. La caiguda de la democràcia és un tema

llarg i complex, difícil de sintetitzar en la breu exposició d'aquest treball. Per a una informació més àmplia, vegeu la segona part de l'obra de C. MOSSÉ: *op. cit.*

havia posat l'esperança de salvació. Amb tot, i malgrat les moltes dificultats dimanants de la naturalesa de l'aliança, la confederació incrementà paulatinament el nombre dels seus membres, adherint-s'hi uns de bon grat i altres per força. La incorporació d'Eubea, efectuada l'any 375, significà un èxit notable. I, portada la lluita a la Tràcia, s'obtingué, salvats alguns entrebancs, d'afiliar a la Confederació les ciutats del Quersonès. Eren els moments culminants d'un Imperi amb poques possibilitats de subsistència. La tardor de l'any 357, Filip de Macedònia, que ja maldava per ampliar els seus límits, aconseguí la capitulació de la ciutat d'Amfípolis, com a punt final d'un llarg setge durant el qual els atenesos, enganyats per vagues promeses, no es decidiren a enviar forces auxiliars als assetjats. L'habilitat de Filip i la incapacitat d'Atenes, evidenciades en aquesta operació, constituïen dos indicis d'una fi no gaire llunyana. Però la caiguda del segon Imperi, pedra de toc de la política atenesa, havia de precedir com un signe fatídic la caiguda de la ciutat en mans de Filip. I l'hora final de l'Imperi arribà durant la mateixa tardor de l'any 357. Esparta, l'enemiga comuna dels aliats, gairebé ja feia vint anys que havia desistit de les seves pretensions hegemòniques; i, desapareguda la causa de l'aliança, els confederats aspiraven de nou a llur total autonomia i independència. A la desaparició del motiu fonamental de l'aliança, els aliats afegien —per tal de dissoldre-la— l'incompliment per part d'Atenes del tractat inicial. En efecte, la pressió incontenible de les masses populars, tan necessitades de terres de conreu, obligà l'Assemblea a autoritzar l'establiment de clerquies a les ciutats aliades. Però aquesta no era l'única velleïtat que els confederats havien de sofrir. Les tropes ateneses, ara mercenàries, estaven molt poc disposades a contenir-se d'excessos en terres aliades. Els mateixos generals, que ja no eren polítics com en altre moment, sinó professionals de la guerra, buscaven, per tots els mitjans, de fer-se un nom i una fortuna fos com fos. D'altra banda, la pirateria continuava a les aigües de l'Egeu sense que es notés per res l'existència d'una confederació de ciutats. Tot això portà a l'aliança de Còs, Rodes, Quios i Bizanci contra els atenesos, ajudats per Mausol de Cària, que fou en realitat l'instigador de la sublevació. Atenes, en la necessitat urgent de fer-hi front, recorregué de nou als ciutadans rics, que hagueren de suportar les despeses que exigia la preparació d'unes forces navals capaces de salvar la situació. Fou la raó que faltava a la classe rica per a convertir-se en la nova detractora de l'Imperi. Malgrat tot, foren realitzades encara algunes expedicions, que no aconseguiren els resultats esperats: Timoteu i Ifícates, dos grans estrategs, hagueren de respondre davant els tribunals populars. Càbrias marxà al front d'una expedició contra Quios, però, lluny d'assolir el seu propòsit, hi deixà la vida. Cares, per fi, intentà de posar novament la situació en ordre, però els diners necessaris per a sostenir la guerra ja no podien arribar d'Atenes. A la ciutat, només li quedava una solució, i es va rendir davant l'evidència. Atenes donà per dissolta la segona Lliga marítima, i s'avingué a la pau amb totes les ciutats. Llevat de les Cíclades i d'algunes factories del Quersonès, Atenes quedava reduïda definitivament a l'Àtica. Era l'any 355. L'Imperi s'havia acabat.

III

MACEDÒNIA: L'ENFRONTAMENT DE FILIP AMB ATENES

Al nord de Grècia, Macedònia, aïllada dels Estats hel·lènics, havia quedat totalment al marge de l'evolució social, política i cultural que, al llarg dels segles, experimentà el món grec al sud de l'Olimp. De costums més simples i d'organitzacions socials i polítiques més primitives, els macedonis eren tinguts per bàrbars entre els grecs, bé que estaven units a ells per un vincle tan fort i antic com la religió i procedien, en part, d'algunes d'aquelles tribus invasores que determinaren el caràcter ètnic del poble grec. De fet, però, en la formació ètnica dels macedonis havien intervingut notablement tribus tràcies, així com iHíries; i, d'altra banda, l'afinitat de cultura i de costums que, segons sembla, tenien els macedonis amb els tracis — els seus veïns de l'est — feia més viva la diferència que els grecs sentien entre ells i el poble de Macedònia.

La població macedònica, sotmesa en bona part a una estructura feudal, era composta principalment de pastors, de pagesos i de llenyataires que treballaven en profit d'una minoria de nobles rics posseïdors d'extensions de terres incomparablement més grans que les dels pagesos lliures. Fruit d'aquest règim feudal fou, políticament, la monarquia, la forma de govern que Macedònia coneixia quan entrà en contacte amb les ciutats gregues.

Els monarques macedònics anteriors a Filip II lluitaren per engrandir el seu regne, tant en l'ordre polític com en el cultural, buscant aliances amb poders estrangers — algunes vegades amb els perses i altres vegades amb els grecs — i mirant de sotmetre els intents d'independència d'alguns governants de les grans regions. El seu desig fou sempre ser admesos en el món grec i ser reconeguts pels hel·lens com de la seva raça. Alexandre I (498-454) ja havia obtingut una d'aquestes aspiracions: els grecs el consideraren com de la seva mateixa tribu, i fou admès als Jocs d'Olimpia. També Arquelau (413-399) mantingué molt bones relacions amb els grecs, proporcionant-los fusta per a la construcció de naus, i aconseguí, així mateix, que acudissin a la seva cort algunes de les personalitats culturals gregues més importants del moment.

Quan a mitjan segle iv Filip II pujà al tron de Macedònia (359), trobà un regne afeblit per disturbis interns i amenaçat per l'afany de conquesta d'alguns pobles veïns, però en el qual s'havia ja iniciat una millora en els aspectes administratius i d'organització militar i financera. El primer objectiu de Filip fou assegurar la independència de Macedònia, lluitant contra els iHiris invasors i sotmetent els peonis del nord; l'èxit d'aquestes empreses afermà la seva autoritat i li garantí la submissió dels nobles, als quals concedí càrrecs militars i civils que els allunyaven dels seus grans territoris i els impedien així de convertir-se en prínceps locals. Excel·lent cap de guerra, Filip de Macedònia reorganitzà l'exèrcit — llavors ja format per la noblesa, posseïdora de cavalls, i per una infanteria composta de pagesos i de pastors. Filip aconseguí que tot el poble s'unís en un exèrcit nacional, conscient de pertànyer a un sol país i sotmès a l'autoritat única del rei; aquesta consciència nacional i l'obediència a un sol cabdill donà a l'exèrcit macedònic una superioritat innegable sobre els exèrcits atenesos que, quan s'enfrontaren amb Filip, eren compostos principalment de tropes mercenàries. A més, el nou rei de Macedònia realitzà una colla de reformes militars seguint l'exemple de Dionís I, tirà de Siracusa, i valent-se de

tot allò que pogué aprendre al costat d'Epaminondas quan, de petit, fou confiat com ostatge a aquest general tebà. D'altra banda, en la seva tasca organitzadora i administrativa, emprengué, així mateix, la creació d'unes oficines de Cancelleria; i, quan més tard aconseguí la conquesta de les mines d'or del Pangeu, pogué salvar la pobresa de Macedònia amb una bona organització financera, organització que ja Perdicas III (365-359) havia començat a dur a terme amb l'ajuda de l'atenès Calístrat. L'or d'aquelles mines li proporcionà, a més, els recursos necessaris per a comprar el favor dels polítics influents en els països hostils, per a sostenir l'exèrcit, per a emprendre la formació d'una esquadra i per a crear un sistema monetari que donà més prestigi al país. Dotat de grans qualitats diplomàtiques, hàbil i enèrgic, Filip anà aconseguint els objectius que es proposava valent-se tant de les seves armes com de la seva astúcia; al llarg del seu regnat, recorregué sovint a subornaments i a promeses, gairebé sempre vagues i mal complides, i reeixí, així mateix, a dividir hàbilment els seus adversaris.

Però els motius pels quals Filip de Macedònia emprengué una política d'expansió encara avui ens són obscurs. Els historiadors moderns s'han preguntat si el que mogué Filip a actuar en aquest sentit fou el desig de reforçar la seva autoritat, o bé si ho feu per necessitats nacionals imperioses o simplement per afany de conquesta, és a dir, per *pleonexia*.⁷ El fet és, però, que Filip es trobà amb una sèrie de circumstàncies que li foren del tot propícies per a realitzar noves conquestes, i que li anaren marcant un programa d'expansió possiblement no establert per ell des del començament del seu regnat. D'altra banda, a cada nova conquesta, Filip es trobava compromès amb els aliats i amb els enemics d'aquells que havia atacat i, essent objecte de rancúnies o de simpaties, es veia forçat a nous atacs o bé invitat a fer noves aliances.

Així, doncs, fossin quins fossin els motius de Filip i les seves ambicions, les possibilitats amb què comptà per a engrandrir el seu regne foren moltes i les circumstàncies, com ja hem dit, del tot favorables. Sotmeses algunes colònies gregues de la costa i dominats alguns rics territoris de la Tràcia — punts d'interès vital per als atenesos —, Filip, hàbil monarca d'un regne ja poderós, pogué, fàcilment, constituir-se en àrbitre dels conflictes entre els Estats hel·lènics i penetrar així en el món grec, en un món grec totalment desunit i que a penes li podia oposar resistència; dominar sobre els Estats grecs i convertir-se en amo de la situació a Grècia no li fou difícil. I, un cop ho hagué aconseguit, ja pogué pensar a atacar els perses presentant-se com a senyor dels grecs i, per tant, com a cap d'aquella antiga empresa panhel·lènica de venjança contra Pèrsia, que no solament havia anat quedant oblidada amb el temps sinó que fins i tot havia estat traïda per l'ajuda que els Estats hel·lènics, rivals entre ells, acceptaren dels perses a fi d'aconseguir els seus desigs d'hegemonia.

Els primers intents d'expansió de Filip toparen amb els interessos d'Atenes. Filip pretenia ampliar els seus dominis estenent-se per la rica Tràcia i dominant alguns ports de la costa del mar Egeu a fi d'obtenir un dels principals desigs dels monarques macedònics: poder disposar d'una sortida al mar. De primer, Filip cobejà la possessió de la ciutat d'Amfípolis, colònia grega, ara autònoma, que a més d'oferir una bona comunicació amb l'Egeu era un pas magnífic cap a les terres tràcies, riques en mines i en boscos. Les pretensions de Filip sobre aquella plaça eren completament il·legals, i s'hagué de valer de la seva hàbil diplo-

7. Cf. P. CLOCHÉ: *Histoire de la Macédonie*, París, Payot, 1960, p. 145 i ss.

màcia per guanyar-la als atenesos, interessats a ocupar-la novament. De resultes d'aquesta conquesta (357), s'emparà també de Pidna — que havia estat sotmesa per l'atenès Timoteu — i de Potidea, aliada d'Atenes; aquesta última ciutat, la cedí als olintis, enemistant-los així amb els atenesos. D'altra banda, els habitants de Crenides — colònia de Tasos situada més enllà de l'Estrimon — sollicitaren l'ajuda de Filip per fer front a l'atac del rei dels odrises. La possessió de Crenides suposava el domini de les regions veïnes de la Tràcia i de les riques mines d'or del Pangeu que tants beneficis havien de reportar a Macedònia. Filip no dubtà gens a salvar aquesta ciutat amenaçada i, després d'haver-hi enviat colons macedònics — seguint el costum atenès de les cleruquies —, fortificà la seva acrópolis i canvià el nom de Crenides pel de Filípolis, iniciant així un procediment que serà usual a l'època hellenística. Aquests èxits de Filip alarmaren els atenesos, però massa ocupats en la "guerra social" contra aquells aliats que havien fet defecció de la segona Lliga marítima, no pogueren combatre, ells tots sols, el rei de Macedònia. Per això acceptaren d'unir-se als enemics de Filip: als iliris, als peonis i als tracis, que veïen amb por el ràpid creixement del poder macedònic. De fet, però, aquesta coalició no aconseguí res.

El trist espectacle que els Estats grecs oferien en aquests moments era totalment favorable per a l'afany de conquesta de Filip: Esparta, derrotada a Leuctra (371), ja no li podia ser temible, Tebes havia vist el fracàs de la seva hegemonia a la derrota de Mantinea l'any 362, i Atenes, l'Estat amb el qual acabava d'entrar en pugna, s'enfonsava cada vegada més en una difícil situació politico-social que vanament miraren de salvar — seguint criteris distints — alguns ciutadans influents a la ciutat, els quals, pels seus dots administratius o oratoris, es mostraven més capaços de dirigir la política del moment que no pas els estratèges. La situació econòmico-social d'Atenes rebé un cop decisiu amb les conquestes de Filip al litoral de l'Egeu i a les regions tràcies, i amb la pèrdua de la guerra contra els aliats (355) que, a més de representar per als atenesos la renúncia a l'hegemonia sobre l'Arxipèlag, significava, així mateix, deixar de posseir la clau dels Estrets — ruta essencial per al subministrament de blat — i veure desaparèixer l'ajuda que uns aliats tan importants com Bizanci, Rodes, Quios i Cos els podien proporcionar. Aquests fracassos afectaven principalment els comerciants i els artesans atenesos, ja que les colònies i els aliats que Atenes tenia a les costes del nord de l'Egeu i als Estrets els permetien de comerciar amb el mar Negre i els garantien així el tràfic del Pireu. Aquesta classe comercial trobà sempre una defensa dels seus interessos en l'orador demòcrata Demòstenes, el qual propugnava una política d'intervenció en els conflictes exteriors que, ultra aconseguir l'expansió territorial requerida pels comerciants, convertiria Atenes en la capdavantera d'una unió defensiva de la llibertat dels Estats grecs i li asseguraria així un paper prestigiós en la vida del món hellènic. Però, d'altra banda, a Atenes, havia anat assolint una gran preponderància un partit "pacifista", format per ciutadans rics, que el 355 havia intervingut decisivament per acabar d'un cop la guerra contra els aliats i que sempre s'oposà a la política d'aventures de Demòstenes. El promotor d'aquest partit era l'estadista Èbul, que intentava principalment de trobar un equilibri financer duent a terme una política de sanejament econòmic per tal de resoldre els assumptes interns d'Atenes.⁸ Èbul, amb

8. Per a la participació d'Èbul en la política atenesa d'aquests anys, vegeu l'article de Shalom PERLMAN: "Political leadership in Athens

in the fourth century B. C.", publicat a *La Passata*, 1967, fasc. CXIV, pp. 161-176.

aquesta política, arribà, en certa manera, a fer menys tibants les relacions entre les diferents classes socials: d'una banda, el seu objectiu era alliberar els rics de les constants despeses que suposaven les guerres exigides per una política imperialista i, d'altra banda, accontentar els pobres fent que les rendes disponibles de la ciutat ingressessin en el *Teòric*, és a dir, en la caixa dels espectacles; aquesta i altres concessions atorgades al poble asseguraven la seva submissió. La política d'Eubul comportava, naturalment, una actitud pacifista, conservadora, i duia a un afebliment en el pla internacional com a fruit d'una indiferència per als afers polítics que, a la llarga, havia d'ésser la causa de la ruïna de la democràcia atenesa; a Filip, li convenia que Atenes seguís aquesta política marcada per Eubul, i la fomentava hàbilment atorgant recompenses als dirigents d'aquest partit. D'altra banda, Eubul i els seus partidaris no volien admetre que Filip representés un perill massa gran amb les seves conquestes a les costes del nord, i sostenien que tant el seu poder com la seva ambició eren constantment exagerats, bé que, per assegurar la pau d'Atenes, procediren a reforçar l'esquadra amb gran nombre de trirrems i construïren un gran arsenal. La política d'Eubul trobà una certa ajuda en la dels oradors pro-macedònics Èsquines i Isòcrates, defensors de les classes altes, per a les quals la submissió a Macedònia era més desitjable que temible, ja que les alliberaria de les costoses despeses que suposava el manteniment de l'esquadra i de l'exèrcit, així com de l'amenaça constant d'una revolta de la classe indigent.

Aquests dos partits rivals, l'antimacedònic i el pro-macedònic, tindran una influència decisiva en els assumptes interns i externs d'Atenes, i aniran decidint la sort d'aquesta ciutat oposant-se a Filip o bé acceptant plenament la intrmissió de Macedònia en els conflictes hel·lènics. Filip, disposant ja d'una sortida al mar, esperarà una ocasió propícia per a penetrar fins al cor mateix de Grècia i sotmetre-la totalment al seu domini. I aquesta ocasió la trobarà en la "guerra sagrada" que, l'any 356, Tebes declarà als focuus. Des de la batalla de Mantinea, Tebes havia anat perdent bona part dels seus aliats: ja no comptava amb els tessalis, ni amb les ciutats d'Eubea — les quals havien passat sota la influència d'Atenes —, i ara la Fòcida, de gran valor estratègic, volia així mateix alliberar-se del seu domini. Tebes aprofità l'hostilitat que els tessalis sentien també envers els focuus, i aconseguí que l'amfictionia de Delfos — en la qual tenia gran influència — culpés els focuus d'haver conreat sacrílegament terres consagrades al temple de Delfos, i els condemnés a pagar una forta multa que per força havia d'empobrir la noblesa focua, enemiga de Tebes. Però els focuus s'hi resistiren valerosament i s'empararen del santuari de Delfos, ajudats per la Lliga peloponèsia, per Esparta — atacada també per l'amfictionia — i per Atenes, que temia que Tebes aconseguís, amb aquesta guerra, una nova hegemonia. Així fou com aquest conflicte entre la Fòcida i Tebes es convertí en un conflicte de tota la Grècia i afeblí i enemistà encara més els Estats grecs entre ells. Aquest era per a Filip el moment propici per a intervenir a la Grècia pròpia, i no el desaprofità. Poc abans, havia pres part a les festes olímpiques com a membre de la família hel·lènica i, amb el seu exèrcit ja poderós, havia conquerit l'Halonnès. Els atenesos no s'adonaven del perill que Macedònia representava per a ells: només temien el seu enemic habitual, el Gran Rei de Pèrsia, i sabent que feia preparatius de guerra no compregueren que es disposava a atacar els sàtrapes insurgents, sinó que es pensaren que volia anar contra ells i, fins i tot, alguns atenesos es disposaren a la lluita. Inútilment s'esforçà Demòstenes, en el seu

discurs *Sobre les simmòries* del 354, per fer veure als atenesos que Pèrsia no era l'única enemiga de Grècia i que els calia estar preparats, no solament contra el Gran Rei, sinó contra qualsevol atac, vingüés d'on vingüés. Aquest discurs, que frenava de moment els ànims massa exaltats dels partidaris d'una guerra contra Pèrsia, trobà bona acollida en el partit pacifista d'Èbul, però les reformes marítimes que Demòstenes propugnava no foren acceptades pel poble. Els rics, en general, no pensaven sinó a alliberar-se de les *litúrgies*, així com de l'impost bèl·lic de l'*eisfora*, i ni ells ni els pobres volien servir personalment en la guerra. A la classe rica, li convenia molt més el pacifisme d'Èbul que no pas la política de Demòstenes que els obligava a esmerçar els seus diners i els seus esforços en les lluites que suposava l'enfrontament amb Tebes i la defensa dels interessos atenesos amenaçats a la Calcídica, i ben aviat a la Tessàlia, per Filip.

L'ocasió favorable per a intervenir en la "guerra sagrada", Filip la trobà en els disturbis originats a Tessàlia com a conseqüència de l'enfrontament de partits rivals. Un d'aquests partits secundava el tirà de Feres, contra la família dels Aleuades de Larisa, i s'havia aliat amb Onomarc, el cabdill dels focuus revoltats. Filip, interessat de sempre en la divisió dels tessalis, els seus veïns, ajudà el partit aristocràtic dels Aleuades i presentà, hàbilment, la seva intervenció com un atac contra el sacríleg Onomarc, profanador del santuari grec. La victòria que Filip aconseguí finalment contra Onomarc i sobre el tirà de Feres, donà a Macedònia l'hegemonia sobre tota la Tessàlia, però quan Filip pretengué travessar les Termòpiles (353) els grecs li barraren el pas en un intent de salvaguardar la seva llibertat contra aquest nou invasor que, com havien intentat un segle abans els perses, els volia atacar pel nord. El partit d'Èbul intervingué decisivament — malgrat la seva política pacifista — per a determinar que fossin enviades tropes ateneses en defensa del pas de les Termòpiles; i fou Atenes qui realment dirigí la coalició de defensa que formaren els grecs: Tebes, naturalment, no hi intervingué, ja que veia amb bons ulls la política de Filip encaminada a derrotar els focuus, i Esparta, ocupada a fer prevaler la seva hegemonia al Peloponès, només pogué enviar un nombre reduït de tropes. Filip abandonà les Termòpiles, es dirigí novament a la Tràcia (352) i aconseguí d'imposar la seva aliança al rei dels odrises, Cersobleptes; aquesta aliança era un perill per a la recent conquesta atenesa de Sestos, al Quersonès traci.

Poc temps després, Atenes es trobava davant un conflicte molt més angoixós. El 350, Filip amenaçà Olint, abans aliada de Macedònia però que ara mantenia molt bones relacions amb Atenes, recelosa de l'actuació de Filip. Si Filip ocupava Olint, els interessos comercials dels atenesos reberien un cop fatal, per això foren constants i extraordinaris els esforços de Demòstenes, en les tres *Olintiaques* del 349, per aconseguir que Atenes adoptés davant aquest fet una política activa i enviés socors a Olint. Fins i tot, per sufragar aquesta ajuda, Demòstenes proposà, exposant-se al descrèdit del poble, fer servir el fons del *Teòric*.⁹ Però no ho aconseguí. I l'ajuda que Atenes envià a la Calcídica no fou suficient: Olint, traïda per dos comandants de la cavalleria, caigué sota el poder de Filip, i fou totalment devastada. Les mesures preses per Filip contra Olint impressionaren fortament els atenesos; però, havent perdut recentment l'illa d'Eubea a causa de maquinacions macedòniques, Atenes no estava preparada materialment per a una lluita, ni els seus ciutadans, influïts per la política d'Èbul, tenien els ànims necessaris

9. Cf. Demòstenes, *Olintiaca* III, 19.

per a emprendre una política d'acció contra Macedònia. A més, per les rivalitats existents, era impossible que s'arribés a formar una coalició dels Estats grecs contra Filip. Per això Atenes decidí de pactar un acord amb Macedònia i veure's, així, lliure de les possibles maquinacions i atacs de Filip. D'altra banda, Filip temia encara la potència naval d'Atenes i s'avingué, de bon grat, a la pau. Com a ambaixadors per a concloure aquest pacte foren enviats Demòstenes i Esquines i el secretari de l'Assemblea popular, Filòcrates, partidari d'Eubul.¹⁰ Així fou com Filip — que acabava de sotmetre a vassallatge el rei Cersobleptes — obtingué que Atenes firmés, el 346, un tractat de pau sobre la base del *statu quo*; amb aquest pacte, Atenes perdia el seu dret sobre Amfípolis i sobre Potidea, reconeixia les conquestes que Filip havia fet a la Calcídica i a les terres tràcies i s'obligava, a més, a una aliança defensiva amb Macedònia. Però Filip es guardà ben bé de comprometre's a res respecte a la Fòcida — l'antiga aliada dels atenesos en la "guerra sagrada" —, bé que volgué fer creure que no tenia cap intenció de destruir-la. Filip era massa hàbil per a perdre, amb algun compromís sobre la Fòcida, la magnífica ocasió que la "guerra sagrada" li oferia de poder penetrar a la Grècia central. Dels ambaixadors atenesos, només Demòstenes se n'adonava i insistia perquè en el pacte fos tractada també la qüestió dels focuus. Però Esquines i Filòcrates, desitjosos de concloure la pau al més aviat millor, no semblaren donar-hi massa importància. La pau fou, doncs, molt més favorable a Filip que no pas a Atenes; i per això més tard Esquines i Filòcrates foren titllats de traïdors i se'ls acusà d'haver-se venut a Macedònia.

L'habilitat de Filip es manifestà una vegada més quan, havent accedit a la demanda d'ajuda que de nou li féu Tebes per acabar la "guerra sagrada", derrotà completament els focuus i posà en mans dels amficcions la sort de la Fòcida. Era evident que les decisions que prendria l'assemblea amficcionica — Esquines n'era pilàgor — serien avantatjoses per a Filip; i, certament, a més de decretar la devastació de les ciutats focuees, l'amficcionia decidí d'atorgar a Filip els dos vots que fins aleshores havien pertangut a la Fòcida, així com la presidència dels Jocs Pítics. Filip, senyor ja de les Termòpiles, tenia obert el camí de la Grècia central.

Aquests fets causaren una forta impressió a Atenes, i motivaren les reaccions més diverses: mentre Esquines i Filòcrates eren considerats traïdors, Isòcrates seguia veient en Filip el cabdill ideal per a unificar Grècia i dur-la a la lluita contra Pèrsia, a fi de poder alliberar les ciutats gregues d'Àsia Menor i enviar-hi part de l'abundosa població indigent que amenaçava la pau social d'Atenes. D'altra banda, Demòstenes, que feia poc havia acusat Esquines de prevaricador, ara es dirigia al poble amb un discurs únic, el *Sobre la Pau* (346), aconsellant — contra la seva política habitual — de no oposar-se a Filip. Els atenesos havien vist, atònits, l'actuació de Filip a la Fòcida, però s'havien limitat a acollir entre ells els focuus fugitius sense intentar cap acte d'agressió contra Macedònia. Però quan Filip pretengué que el reconeguessin com a membre de l'amficcionia, s'hi negaren resoltament. Demòstenes compregué que Atenes, si ara no acatava la voluntat de Filip, s'hauria d'enfrontar amb Macedònia i amb la Lliga amficcionica en una lluita impossible de vèncer; per això cregué oportú de recomenar prudència als ànims massa exaltats del partit antimacedònic.

10. Per a l'elecció dels ambaixadors a Atenes el segle IV, cf. l'article de P. BRIANT: "La Boulé et l'élection des ambassadeurs à Athé-

nes au IVe siècle", publicat a *Revue des Études Anciennes*, t. LXX, núm. 1-2, Bordeus, 1968, pp. 7-31.

Mentrestant, Filip continuava atacant la Tràcia i guanyava simpaties al Peloponès, i estenia alhora la seva influència a l'Epir — fent ocupar el tron d'aquest regne al seu cunyat —, a la Tessàlia, on nomenà nous governadors, a Eubea, a l'Acarnània i a l'Etòlia. Així mateix, intentà diverses vegades d'arribar a un hàbil acord amb els atenesos; el 343, els envià una ambaixada per revisar la pau del 346 i, l'any següent, els oferí de tornar-los l'Halonnès. Atenes era, realment, la ciutat grega on hi havia una oposició més clara contra Macedònia, però era també la ciutat que Filip més respectava pel seu passat gloriós i pel seu prestigi cultural.

Però els atenesos, lluny d'avenir-se a pactar amb Filip, presenten, ara com mai, una actuació decidida per defensar, ultra la seva llibertat, la de tot Grècia. Demòstenes ha aconseguit finalment de fer pesar la seva influència en la política de la ciutat; i el poble el segueix, convençut, ja, que la política d'equilibri d'Eubul no era possible. Constantment busca Demòstenes aliances per tot arreu: al Peloponès, a la Tràcia, a la Ilíria, a la Tessàlia, a l'Epir — on ajuda Aribas, el rei destronat per Filip; però intenta, principalment, i ho aconsegueix, d'obtenir una nova aliança amb Bizanci, amb Quios i amb Rodes. També l'estrateg Foció, que simpatitza amb el partit d'Eubul, dirigeix una expedició a l'illa d'Eubea (341-340) per tal d'assegurar-hi la influència d'Atenes, i sotmet les ciutats d'Oreos i d'Erètria.¹¹ Ara Filip, en una nova expedició al Quersonès, posa setge a Perint (340) i més tard a Bizanci, i declara la guerra als atenesos. Demòstenes aconsegueix que el poble atenès voti la guerra, considerant que Filip ha violat el pacte convingut l'any 346, i obté de portar a terme el seu antic projecte de reorganitzar les simmòries. Les illes de Rodes, Quios i Cos s'uneixen, també, a aquesta empresa d'ajuda a Bizanci, i fan així possible la derrota de Filip per mar. Aquesta victòria predisposa els ànims dels atenesos a consentir no solament una reforma de la trierarquia, sinó també que el fons del *Teòric* sigui destinat — com demana Demòstenes — a cobrir les despeses bèl·liques. El poble atenès es mostra disposat a la guerra. Però, durant l'expedició a Bizanci, Èsquines i Mídiás, assessors del Consell amfictiònic, havien preparat hàbilment una nova ocasió per tal que Filip pogués tornar a intervenir en els conflictes de Grècia: havent culpats Amfissa de conrear terres sagrades, aconseguiren que l'amfictionia dèlfica declarés la guerra a aquesta ciutat de la Lòcrida; i, per dur endavant aquesta guerra — Tebes i Atenes s'havien volgut mantenir al marge —, és sol·licitada l'ajuda de Filip com a cabdill principal dels amfictions. Filip tenia ara una magnífica ocasió per a penetrar de nou a Grècia i dur a terme una sèrie de campanyes que havien d'ésser ja del tot definitives per a la sort del món hel·lènic. I la primera conquesta de Filip, Elateia, a la Beòcia, alarmà Atenes (339): segons quin fos el partit que ara Tebes prenguéss, l'Àtica quedaria totalment indefensa. Per això Demòstenes, oblidant l'antiga enemistat, volgué pactar a tota costa amb els tebens, baldament hagués d'acceptar condicions penoses. I Tebes, per fi, desoïnt les proposicions macedòniques, es decantà per l'aliança amb Atenes. La guerra esclatà. En el seu transcurs, Filip proposà novament la pau, però Demòstenes estava ben decidit a sostenir la guerra. Finalment, la batalla de Queronea (338) fou decisiva: obria les portes de l'Àtica a l'exèrcit macedònic.

Filip, per assegurar les seves conquestes, desfà la Lliga de Beòcia i imposa governants addictes a les ciutats gregues vençudes. Amb Atenes, però, vol

11. Vegeu, així mateix, per a l'actuació de Foció, l'article de Shalom PERLMAN, ja citat.

arribar a una pau. Demòstenes intenta encara una unió dels Estats neutrals contra el poder de Macedònia, però ja no hi ha esperança possible. I Atenes haurà de pactar amb Filip: conservarà la seva independència i els territoris que en aquest moment li pertanyen, però haurà de renunciar per sempre a les ciutats de la Calcídica i del Quersonès traci. L'any següent de la batalla de Queronea, Filip convocà un Congrés panhel·lènic a Corint per ratificar la seva hegemonia sobre el món grec. Tots els Estats hi acudiren, tret d'Esparta. El Congrés decretà la pau general i designà Filip com a cabdill suprem dels exèrcits hel·lènics contra els perses.

Els desigs d'hegemonia d'alguns Estats grecs, les enveges i rancors que es tenien entre ells, així com la falta de patriotisme i decisió de molts ciutadans — particularment dels atenesos —, més preocupats per la seva immediata salvació personal i pel seu benestar que no pas pel futur de la llibertat de Grècia, els féu incapaços d'acceptar cap sacrifici i de sotmetre's a la imperiosa necessitat d'unir-se per tal d'oferir junts una forta resistència a les ambicions imperialistes de Macedònia. La derrota ateno-tebana de Queronea havia de motivar, a la llarga, la ruïna total de les ciutats gregues; perquè, si bé la creació de la Lliga de Corint no determinà, de moment, la pèrdua de la llibertat dels hel·lens, les conseqüències que posteriorment se'n derivaren foren decisives per a posar fi a la llibertat política de les polis gregues.